

ԻՐԱՎՈՒՆՔ, ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՏՅՈՄ ՍԵՂՐԱԿՅԱՆ

Երկու բնագոյ է շարժում ժողովրդավարական ռեժիմը՝
անվտանգության բնագոյր և ազատության բնագոյր:
Աբբա Էվեն (1915-2002)
Բարայեյի արտգործնախարար

1990 թվականին ընդունվեց Հայաստանի անկախության հռչակագիրը, որով հայտարարվեց անկախ պետականության հաստատման «գործընթացի սկիզբը»¹: Հռչակագիրը ոչ միայն ամրագրեց, որ պետությունն ապահովում է իր քաղաքացիների ազատ ու իրավահավասար զարգացումը՝ անկախ ազգությունից, ռասայական պատկանելությունից և դավանանքից, այլև նախանշեց ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքները²: Այդ ժամանակահատվածում հայ ժողովուրդը կռվում էր իր ազատության և անվտանգության համար. կռվում էր բառի բուն իմաստով: Այդ կռիվը չի ավարտվել առ այսօր. Հայաստանի անկախ պետության անվտանգությանը շարունակում են սպառնալ ներքին ու արտաքին գործոններ: Եվ անվտանգության համար երեք տասնամյակ շարունակվող պայքարը, բնականաբար, որոշակի գին է վճարում. այդ գինը նաև ազատության մասամբ սահմանափակումն է ու ժողովրդավարության արժեքների որոշ չափով վտանգումը:

Անվտանգության հիմնարար շահերի և ժողովրդավարության հիմնարար արժեքների միջև կա *մեծ բախում*, որը նկատվում է հանրային կյանքի բոլոր ոլորտներում: Այս հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել տվյալ բախման ենթադրական ու իրական հետևանքները, ինչպես նաև հասկանալ, թե արդյոք հնարավոր է գտնել կենսական այդ շահերի (արժեքների) անհրաժեշտ հավասարակշռումը:

Բանալի բառեր – *իրավունք, ազատություն, ժողովրդավարություն, մարդու իրավունքներ, անվտանգություն, ազգային անվտանգություն, պետության պաշտպանություն, արտակարգ իրավիճակներ, իրավական հավասարակշռում*

¹ «Հայաստանի անկախության մասին» հռչակագիրն ընդունվել է ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի կողմից 1990 թ. օգոստոսի 23-ին: Իսկ 1991 թ. սեպտեմբերի 23-ին ՀՀ Գերագույն խորհուրդը, հիմք ընդունելով 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ի՝ ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու մասին անցկացված հանրաքվեի արդյունքները, «հռչակ[եց] Հայաստանի Հանրապետության անկախ պետություն» («Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակման մասին» 23.09.1991 թ. թիվ՝ Ն-0393-1 որոշում):

² Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս **Ա. Ս. Մեղրակյան**, Ազգային անվտանգության իրավական ապահովման հեռանկարները Հայաստանի Երրորդ Հանրապետությունում // «Հայկական բանակ», ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի ռազմագիտական հանդես, № 1-2 (67-68), 2011, Եր., էջ 152-162:

Իրավունք և անվտանգություն. ինչպես են հարաբերակցվում այս երևույթները: Առաջին հերթին կարևոր է պարզել, թե որն է այն «անվտանգությունը», որը պետք է ապահովեն պետությունն ու իրավունքը: Եվ քանի որ պետք է որոշվի այն սահմանը, որի ներքո ժողովրդավարական երկրում հավասարակշռվելու են ազատությունն ու անվտանգությունը, կարևոր է նաև պարզել, թե ինչպես է այդ անվտանգությունը հարաբերակցվում (նույնականացվում) իրավունքի՝ որպես հասարակական հարաբերությունները կարգավորող հիմնական գործիքի հետ:

«Անվտանգություն» եզրույթը (ոչ թե պարզապես տերմինի, այլ հասկացության կամ կոնցեպտի իմաստով) ընկալվում է երկու մոտեցմամբ: Մի դեպքում դրա իմաստը նեղ է, մյուս դեպքում այն ներառում է լայն շրջանակ առանց կոնկրետ սահմանների: Նեղ ընկալմամբ «անվտանգություն» այն ամենն է, ինչ հնարավոր է դարձնում արտաքին սպառնալիքից պետության պաշտպանությունը: Այն, որպես կանոն, ներառում է ռազմական (պաշտպանական) բնույթի գործիքները, այդ թվում՝ այն միջոցները, որոնք հնարավոր են դարձնում հակառակորդի նկատմամբ հաղթանակը, զինված հարձակումները կանխելը, օտարերկրյա պետությունների ոտնձգություններին հակազդելը և այլն (ընդհուպ ահաբեկչության կամ լրտեսության դեմ պայքար): *Լայն* ընկալմամբ «անվտանգության» շրջանակը չի սահմանափակվում միայն ռազմական բաղադրիչով: Հակառակորդի նկատմամբ հաղթանակը հնարավոր դարձնող միջոցները, ըստ այս մոտեցման, ներառում են ոչ միայն ռազմականը, այլ նաև բոլոր նրանք, որոնք ձեռնարկվում են ներքին ու արտաքին քաղաքականության շրջանակներում³ (այսինքն՝ ցանկացած միջոց, որը կարող է չեզոքացնել անհատի, հասարակության և պետության կենսական շահերի դեմ սպառնալիքը): Լայն ընկալմամբ, փաստորեն, անվտանգությունը պարունակում է նաև մարդու հիմնարար իրավունքների ու ազատությունների տարրը:

Անվտանգության լայն ընկալումը որդեգրվել է նաև Հայաստանում, որը հստակ ընդգծված է ներքին ու արտաքին մի քանի պաշտոնական ուղերձներում (մեսիջներում)⁴: Լայն ընկալմամբ՝ անվտան-

³ Այս մասին տե՛ս **Бениамин Нойбергер**, Национальная безопасность и демократия – конфликты и дилеммы: Израиль в сравнительной перспективе // В эл. кн.: Национальная безопасность и демократия в Израиле, т. I, гл. I, <http://online-books.openu.ac.il/russian/ democracy-and-national-security/volume1/article1.html>

⁴ 2007 թ. փետրվարին Հանրապետության Նախագահի հրամանագրով հաստատված Ազգային անվտանգության ռազմավարությամբ Հայաստանը ներկայանում է որպես անվտանգություն «արտահանող» երկիր, բացի դրանից ընդգծվում է, որ Հայաստանում անվտանգության շահերն առաջնահերթություն են, և անվտանգություն ապահովելը չի սահմանափակվում միայն ռազմական անվտանգության բաղադրիչով: Ավելին, համամարդկային արժեքների՝ *մարդու իրավունքների պաշտպանության, ժողովրդավարության և իրավական պետության* հաստատման սկզբունքներն ընդունվում են որպես «պետական գաղափարախոսության անբաժանելի մաս»: Դրա հետ մեկտեղ՝ 2020 թ. հուլիսին Անվտանգության խորհրդի նիստում ներկայացված նոր ռազմավարությունն էլ Հայաստանի հիմնարար ազգային շահերից է դիտարկում *ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և իրավունքի գերակայության ապահովումը*:

գության ապահովումը պայմանավորված է նաև իրավունքի գերակայության երաշխավորմամբ՝ որպես հիմնարար ազգային շահի բաղադրիչ: Եվ քանի որ «անվտանգությունը» Հայաստանի դեպքում պետք է ընկալել *լայն* իմաստով, պետության միջոցներն էլ, ուրեմն, կարող են լինել բազմաշերտ: Այս տրամաբանությամբ՝ անձի ու հասարակության ազատությունը կարող է սահմանափակվել տարբեր ծավալներով՝ պայմանավորված կոնկրետ պահին անվտանգության այս կամ այն բաղադրիչի առաջնահերթությամբ:

Հատկանշական է, որ լայն ընկալմամբ «անվտանգության» օբյեկտը եռատարր է, այսինքն՝ այն արժեքը, որը չպաշտպանելը հղի է վտագով, կազմում են և՛ *անհատն է* (նրա իրավունքներն ու ազատությունները), և՛ *հասարակությունն է* (նրանում առկա նյութական և հոգևոր արժեքները), և՛ *պետությունը* (ի թիվս այլնի՝ անկախությունն ու սահմանադրական կարգը): Անվտանգության ապահովումը բխում է այդ երեք սուբյեկտների շահերից, հետևաբար՝ երեքն էլ միաժամանակ (և առանձին վերցրած) ձգտում են անվտանգության: Ու քանի որ ձգտում են անվտանգության, երեքն էլ ցանկանում են ապահովել այդ վիճակը՝ անվտանգության օբյեկտից միաժամանակ վերածվելով անվտանգության սուբյեկտի:

Իրավունքի և անվտանգության հարաբերակցության մասին հրապարակումներից մեկում⁵ քննարկել ենք միասնական իրավաբանական որոշ հարցեր և առաջարկել մոտեցում (պայմանականորեն անվանելով *սեկյուրիտար*, լատիներեն՝ *securitas* («անվտանգություն») բառից), որի շրջանակում առավելապես փոխկապակցված են զարգանում իրավունքը և անվտանգությունը: Այս մոտեցմամբ՝ իրավունքն ու անվտանգությունը մշտական հարաբերակցության մեջ են, դրանք փոխկապակցված են, փոխլրացնող, ընդհանրության մեջ նույնիսկ նույնական են (բազմատարր, բազմաշերտ ու բազմանկյուն): Ե՛վ իրավունքը, և՛ անվտանգությունը պաշտպանում են անհատի, հասարակության ու պետության շահերը, երաշխավորում են նրանց զարգացումը. ընդ որում, եթե անվտանգությունն ապահովում է զարգացումը, ապա իրավունքը կարգավորում է այդ զարգացումը: Դրանք արժեքներ են, որոնց պահպանումն ու պաշտպանությունը յուրաքանչյուր անհատի, ողջ հասարակության և ընդհանրապես պետության առաջնային պարտավորություններից են, մանավանդ որ այն բխում է յուրաքանչյուրի և բոլորի շահերից: Իրավունքը պայմանավորված է անվտանգության անհրաժեշտությամբ, իսկ անվտանգությունը՝ իրավունքի ուժով: Հետևաբար, իրավունքը չի կարող զարգանալ, եթե չկա անվտանգություն, իսկ անվտանգության ապահովումը չի կարող լիարժեք երաշխավորվել իրավունքից դուրս:

⁵ Տե՛ս **Ա. Ս. Մեդրակյան**, Իրավունքի և անվտանգության մասին // Հասարակագիտական միտքը արդի ժամանակաշրջանում / ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտ, Եր., Եվրոպրինտ, 2012, էջ 211-221:

Այս պայմաններում «անհատի շահ – հասարակության շահ – պետության շահ» եռամիասնության կապը «իրավունք – անվտանգություն» երկմիասնության հետ ուղղակի է և ամուր, իսկ նման կապն էլ պայմանավորում է անհատի, հասարակության ու պետության զարգացումը: Ավելին, այդ կապը էլ ավելի է ամրանում ժողովրդավարական ռեժիմներում:

Անվտանգություն և ազատություն. որտեղ են բախվում այս արժեքները: «Նրանք, ովքեր պատրաստ են հրաժարվել հիմնական ազատությունից մի փոքր ժամանակավոր անվտանգություն ձեռք բերելու համար, արժանի չեն ո՛չ ազատության, ո՛չ անվտանգության»։ ԱՄՆ հիմնադիր հայրերից Բենջամին Ֆրանկլինի այս խոսքերը մեջբերում են գրեթե բոլորը, ովքեր ինչ-որ կերպ հետաքրքրված են անվտանգության և ժողովրդավարության «դիլեմայով»⁶: Բայց արդյո՞ք նրանցից շատերն ունեն որևէ պատկերացում, թե որտեղից են գալիս այս խոսքերը, և ինչ է դրանց հեղինակը նկատի ունեցել իր բառերի արանքում:

Առաջին անգամ այս միտքը տեղ է գտել Ֆրանկլինի նամակներից մեկում, որը 1755 թվականին (ենթադրաբար Փենսիլվանիայի օրենսդրի Ասամբլեայի անունից) գրվել է գաղութային նահանգապետին: Ասամբլեան մտադիր էր հարկել Փենսիլվանիան հեռակա կառավարող Փենների ընտանիքի հողերը և այդ միջոցներով ապահովել սահմանների անվտանգությունը ֆրանսիացիների ու հնդկացիների հարձակումներից: Դրան հակադրվում է նահանգապետը, ով պաշտպանում էր իրեն նշանակած ընտանիքի շահերը՝ վետո դնելով Ասամբլեայի տվյալ որոշման վրա: Նամակում, ըստ էության, Ֆրանկլինի «հրաժարվել հիմնական ազատությունից» (*“give up essential Liberty”*) արտահայտությունը վերաբերում էր ոչ թե քաղաքացիական ազատությանը (մարդու իրավունքներին) ժամանակակից ընկալմամբ, այլ օրենսդրի (Ասամբլեայի) հնարավորությանը՝ ինքնակառավարելու ի շահ հավաքական անվտանգության: Ավելին՝ «մի փոքր ժամանակավոր անվտանգություն ձեռք բերելու համար» (*“purchase a little temporary Safety”*) արտահայտության մեջ էլ «ձեռք բերելն» ուներ ուղղակի նշանակություն՝ հենց «գնել» (*“purchase”*) բառի իմաստով: Եվ, փաստորեն, Ֆրանկլինն իր նամակով վիճարկում էր նահանգապետի առաջադրած ընտրությունը, որ Ասամբլեան պիտի կատարեր սահմանների պաշտպանության ապահովման համար անհրաժեշտ միջոցներ ձեռք բերելու հնարավորության և ինքնակառավարման իրավունքի միջև: Ընդհանրության մեջ, փաստորեն, Փենսիլվանիայի բնակչության ազատության և անվտանգության շահերը, ըստ Ֆրանկլինի, միմյանց փոխլրացնող էին: Հետևա-

⁶ Բենջամին Ֆրանկլինի հայտնի այս խոսքերը (*“Those who would give up essential Liberty, to purchase a little temporary Safety, deserve neither Liberty nor Safety”*) խորհրդանշական են դարձել՝ նկարագրելու ազատության ու անվտանգության (ապահովության) միջև հավասարակշռումը:

բար՝ նա խոսել է ոչ թե անհատի ազատության և պետության իշխանության հարաբերակցության մասին կամ ոչ թե ազատությունը գերադասել է անվտանգությունից (ինչպես շատերը ենթադրում են), այլ խոսել է անվտանգության ապահովման գործում արդյունավետ կառավարման մասին⁷:

Իրենց անվտանգությունն ապահովելու խնդիր ունեն բոլոր պետությունները՝ անկախ ստեղծման ժամկետից և անկախ կառավարող պետական ռեժիմի բնույթից⁸: Այդուհանդերձ, ժողովրդավարական պետություններում անվտանգության հարցը միշտ ավելի սուր է դրված, քանի որ այստեղ բխվում են ժողովրդավարության հիմնարար արժեքներն ու պետության պաշտպանունակությանն ուղղված միջոցները: Այլ խոսքերով՝ անվտանգության և ազատության միջև սահմանը որոշելու խնդիրը շատ ավելի զգայուն է արտահայտվում ժողովրդավարական պետություններում, քանի որ դրանցում, անվտանգությունից բացի, թանկ է նաև ժողովրդավարության ձեռքբերումները չվտանգելու գաղափարը: Իհարկե, այնպես չէ, որ ժողովրդավարական բոլոր պետությունները, անկախ իրենց պատմական, մշակութային, քաղաքական կամ իրավական առանձնահատկություններից, նույնն են: Այն ժողովրդավարությունները, որտեղ պատերազմի վտանգը մշտատև (պերմանենտ) է, իրական ու ամենօրյա, որտեղ ազգային շահի դեմ սպառնալիքներն առավել շոշափելի են ու զգալի, իսկ անվտանգությունը կենսական է կամ ունի գոյաբանական (էկզիստենցիալ) նշանակություն, քիչ ընդհանրություններ ունեն այն ժողովրդավարությունների հետ, որտեղ ազգի պահպանման խնդիր ըստ էության գոյություն չունի: Պատերազմի (ենթադրական կամ իրական) վտանգի առաջ կանգնած պետությունները բնականաբար ստիպված են անվտանգության ապահովումը դիտարկել որպես «բարձրագույն նպատակ» և *անհրաժեշտ բոլոր միջոցներով* հասնել այդ նպատակին, նույնիսկ եթե դա պետք է արվի մարդու իրավունքների խախտման ճանապարհով⁹: Ու այնպես, ինչպես 1945 թվականին ՄԱԿ-ի հիմնադիրները պատճառ ունեին կայունությունը գերադասելու արդարությունից¹⁰, այդ ժողովրդավարու-

⁷ Տե՛ս **Benjamin Wittes**, What Ben Franklin Really Said. Lawfare, July 15, 2011, <https://www.lawfareblog.com/what-ben-franklin-really-said>

⁸ Դեռևս 370 տարի առաջ անգլիացի փիլիսոփա Թոմաս Հոբսը «*Լևիաթանում*» դիտարկել է, որ «[պ]ետության նպատակը գլխավորապես անվտանգություն ապահովելն է» (**Томас Гоббс**, *Левифан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского*. Изд-во АСТ, М., 2021, с. 163): Պետության և իրավունքի տեսությունն այսօր էլ երկրի անվտանգության ապահովումը կամ պաշտպանությունը դիտարկում է որպես առաջնահերթ (արտաքին) գործառույթ ցանկացած պետության համար (տե՛ս **Ս. Գ. Վաղարշյան**, Պետության և իրավունքի տեսություն—1 (դասախոսություն): ԵՊՀ, Եր., 2010, էջ 103, **Нерсесян В. С.** *Общая теория государства и права*. Изд-во НОРМА, М., 2010, էջ 260, **Марченко М. Н.** *Проблемы общей теории государства и права* (Государство). Изд-во ПРОСПЕКТ, М., 2008, էջ 269 և այլն):

⁹ Տե՛ս նաև **Бениамин Нойбергер**, նշվ. աշխ.:

¹⁰ Տե՛ս **Michael J. Glennon**, *Limits of Law, Prerogatives of Power: Interventionism after Kosovo*.

յուններն էլ ունեն հասկանալի պատճառներ ավելի բարձր գնահատելու անվտանգությունը, քան ազատությունը:

Հայ ժողովրդի կյանքում էլ պատճառները քիչ չեն: Ցեղասպանությունը, էթնիկ ջարդերը, գաղթը բնականաբար թողել են իրենց դրոշմը ազգային մտածելակերպի վրա: Վտանգի տևական ընկալումը ծանր ազդեցություն է գործել հայերի ինքնագիտակցության ու աշխարհընկալման վրա: Այն շարունակվում է նաև մեր օրերում: Տարբեր ձևաչափերով հարևան Թուրքիայից եկող վտանգները, Ադրբեջանի հայատյաց պետական քաղաքականության սպառնալիքները խորացնում են ազգի հակասական վերաբերմունքն անվտանգության և ազատության նկատմամբ: Սա բնական զգացում է, որը, սակայն, չպետք է հասնի վախի ծայրահեղ աստիճանի՝ դրանով իսկ խեղաթուրելով այդ արժեքների նկատմամբ ընկալումները: Չպետք է թույլ տալ, որ «մի փոքր» անվտանգություն ձեռք բերելու համար հեշտությամբ անտեսվի ազատության որևէ շահ կամ հանդուրժվի նվաստացման որևէ դրսևորում (ինչպիսիք, օրինակ, նկատելի են Հայաստանի առանձին համայնքներում սահմանային խնդիրներին առնչվող մի քանի դեպքերում):

Ժողովրդավարական պետություններն անընդհատ կանգնած են լինում «ազատություն – անվտանգություն» երկատման (դիխոտոմիայի) առաջ և փորձում են հասկանալ, թե որ դեպքում են անվտանգության ապահովման համար քայլերը խախտում ժողովրդավարության ղեկավար նորմերը, և որ դեպքում է, որ դրանց խախտումը կարելի է համարել լեգիտիմ ու արդարացված: Նաև փորձում են գտնել օպտիմալ այն հարաբերակցությունը (իրավական հավասարակշռումը), երբ մի կողմից օրենքով սահմանված կանոններով ապահովվելու է «ազգային» անվտանգությունը (անհատի, հասարակության և պետության կենսական շահերի պաշտպանվածության վիճակը), իսկ մյուս կողմից պաշտպանվելու է ազգի ազատությունը (ու ժողովրդավարությունը):

Բայց արդյո՞ք անվտանգությունը կարելի է ապահովել ամեն գնով: Եթե պատասխանենք մեկ բառով, ապա՝ ո՛չ: Բայց կարևոր է պարզաբանել, թե ինչո՞ւ ո՛չ:

Որքանով են անվտանգության հիմնարար շահերն առաջնահերթ:

1991 թվականին Հայաստանը, պաշտոնապես անկախ պետություն հռչակելուց բացի, նաև նպատակ էր դրել «ստեղծել ժողովրդավարական, իրավական հասարակարգ»․ դա, ենթադրաբար, պայմանավորված էր նաև Անկախության հռչակագրով, որն արդեն ընդունվել էր, ի թիվս այլնի, «ելնելով մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի սկզբունքներից և միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ նորմերից»: Արցախյան ազատամարտից անմիջապես հետո ընդունված

Մահմանադրությամբ էլ հստակ ընդգծվել էր, որ «հայ ժողովուրդը» փաստաթուղթն ընդունում է՝ «ապահովելու համար սերունդների ազատությունը, ընդհանուր բարեկեցությունը, քաղաքացիական համերաշխությունը, հավաստելով հավատարմությունը համամարդկային արժեքներին»:

Հայաստանի համար անվտանգության ապահովումը, հետևաբար, թեև գլխավոր առաջնահերթություն է, բայց երբևէ ինքնանպատակ չէ: Եվ այն չպետք է դառնա այդպիսին, որովհետև երկրի ազատության ու անվտանգության հետ ոչ պակաս առաջնահերթ արժեք է հենց իրավունքի գերակայությամբ ուղեկցվող ժողովրդավարությունը, որի հիմքում անհատի ազատություններն են:

Այս իմաստով անվտանգության շահերը *հարաբերական և ոչ թե բացարձակ* առաջնահերթություններ են: Անվտանգության շահերն ունեն իրենց սահմանը, և, ինչպես արդարացիորեն ընդգծել է իսրայելցի գիտնական Իցհակ Ջամիրը, «[այդ սահմանն] անսասան չէ. այն կարող է փոփոխվել՝ կախված դրանց հակադրվող շահերի կարևորությունից կամ դրանց սպառնացող վնասի աստիճանից, մինչև որ այդ հակադիր շահերի միջև ձեռք կրերվի համապատասխան հավասարակշռում»¹¹:

Նման հավասարակշռում, սակայն, դժվար է ձեռք բերվում հատկապես արտակարգ իրավիճակներում (առավել ևս, օրինակ, Հայաստանի, Արցախի կամ Իսրայելի նման պետություններում, որտեղ պատերազմի իրական վտանգի սպառնալիքներն առավել շոշափելի են ու զգալի): Բնականաբար, ճգնաժամերի դեպքում մեծանում է ռազմական կառույցների դերը, մեծանում է նրանց ազդեցությունը, իսկ որոշում կայացնող առանձին զինվորական պաշտոնյաներ (օբյեկտիվ կամ սուբյեկտիվ պատճառներից ելնելով) դժվարանում են համադրել ազատությունը կամ ժողովրդավարությունը անվտանգության շահերին: Նրանք չեն թաքցնում, որ բանակի (կամ անվտանգության մյուս կառույցների) համար ժողովրդավարական կանոնների պահպանումը, իրենց կարծիքով, *շոսյալություն է*: Ուստի արտակարգ իրավիճակներում անվտանգության ապահովման ճանապարհին ձեռնարկված ցանկացած միջոց, ըստ պնդման, *արդարացված է* ու բխում է «բարձրագույն նպատակից»:

Եվ հաճախ իշխանություններն օգտագործում են նման իրավիճակները որպես հարմար առիթ (և պատճառաբանություն)՝ սահմանափակելու մարդու ազատությունները: Երբեմն էլ առանձին պաշտոնյաներ, հատկապես ռազմաքաղաքական ղեկավար կազմից, ուղիղ ցույց են տալիս «անվտանգության շահերի» հանդեպ իրենց բացարձակ նախապատվությունը: Սա, որպես կանոն, խնդրի ցուցիչ է, ազդակ այն բանի, որ ժողովրդավարության արժեքների համար վրա են հասնում (կամ հասնելու) իրական և ոչ թե ենթադրական հետևանքներ, որոնք

¹¹ **Ицхак Замир**, Права человека и безопасность страны // В эл. кн.: Национальная безопасность и демократия в Израиле, т. I, гл. III, <http://online-books.openu.ac.il/russian/democracy-and-national-security/volume1/article8.html>.

կարող են ուղիղ վտանգել ընդհանրապես հանրության շահերը: Պետք է մշտապես նկատի ունենալ, որ անվտանգության շահերը մեծարող հայտարարություններից մինչև ժողովրդավարության արժեքների նսեմացում մեկ քայլից էլ փոքր է: Վերջնարդյունքում դա հանգեցնելու է ծայրահեղ մոտեցումների՝ «առանց անհրաժեշտության և անարդարացիորեն կասկածի տակ դնելով մյուս արժեքները, ներառյալ՝ օրենքի իշխանությունն ու մարդու իրավունքները»¹²:

Հետևաբար, պետք է խելամտորեն հավասարակշռել անվտանգության հիմնարար շահերը և ժողովրդավարության հիմնարար արժեքները: Իսկ այդ գործում դժվար է գերազնահատել իրավունքի՝ որպես ինքնատիպ գործիքի (ռեգուլյատորի) դերը:

Ինչպես ապահովել անվտանգության շահերի և ժողովրդավարության արժեքների հավասարակշռումը: Եթե դոկտոր Հենրի Քիսինգերի խոսքերով 1812 թվականը «մատնանշեց այն պահը, երբ պարզ դարձավ, որ Եվրոպան չէր կազմակերպվելու բռնի ուժով»¹³, ապա 2001 թվականը («Սեպտեմբերի 11») մատնանշեց այն պահը, երբ պարզ դարձավ, որ ժողովրդավարությունների տեսքն այլևս չի լինելու նույնը. նրանք չեն խուսափելու գործել առանց բռնի ուժի: Կարելի է ենթադրել, որ 2001-ից հետո միջազգային ահաբեկչության իրական վտանգի պայմաններում աշխարհն անցնում է հետժողովրդավարության կամ, բրիտանացի գիտնականներից մեկի բնորոշմամբ, «նեոժողովրդավարության» դարաշրջանով, երբ առավելապես գործ ենք ունենալու «ժողովրդավարության զգեստ» հագած կառավարման ռեժիմների հետ¹⁴: Ինչո՞ւ:

Նախ, որովհետև «Սեպտեմբերի 11-ը» պատմականորեն «շրջադարձային կետ» դարձավ ընդհանրապես միջազգային հարաբերություններում գործող «խաղի կանոնների» փոփոխման տեսանկյունից¹⁵, ինչը հիմք տվեց վերանայելու նաև ազատության ու անվտանգության ապահովման մեթոդների (կոշտ մեթոդների) ընտրության կանոնները: Բացի դրանից, դրան նպաստեց «վախի մշակույթը», ինչը, ֆրանսիացի հեղինակավոր քաղաքագետ Դոմինիկ Մոյիզիի հիմնավորմամբ, «նվազեցնում է որակական բացը, որ ժամանակին գոյություն ունեւ ժողովր-

¹² Նույն տեղում:

¹³ **Henry Kissinger**, *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problem of Peace (1812-22)*. EPBM, 2013, p. 4-5.

¹⁴ Տե՛ս **Conor Gearty**, *Liberty and Security*. POLITY, 2013, էջ 4-5, 55:

¹⁵ Արևմուտքում «Սեպտեմբերի 11-ը» (երբ ահաբեկչական մի քանի հարձակումներ եղան ԱՄՆ-ի դեմ՝ իր իսկ տարածքում) տեսնում էին որպես «պատմական շրջադարձային կետ»: Միացյալ Նահանգների 43-րդ նախագահ Ջորջ Բուշի ոճով՝ Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ Թոնի Բլեերը 2005 թ. հուլիսին Լոնդոնում տեղի ունեցած ահաբեկչական ակտերից հետո անվտանգության մասին խոսելիս կիրառում էր նույն բառապաշարը. «Թող ոչ ոք կասկած չունենա. խաղի կանոնները փոխվում են»: Թե՛ Բուշը, թե՛ Բլեերը հստակ ընդգծում էին, որ իրենց պայքարում «նպատակն արդարագնում է միջոցները» (**Dominic Raab**, *Liberty vs. Security*, *The New York Times*, February 7, 2009, <https://www.nytimes.com/2009/01/27/opinion/27iht-edraab.1.19713174.html>):

դավարական և հակաժողովրդավարական ռեժիմների միջև, քանի որ վախը երկրներին դրդում է խախտելու իրավունքի գերակայության նկատմամբ խիստ հարգանքի վրա հիմնված սեփական բարոյականության սկզբունքները»¹⁶: «Վախի մշակույթը» նաև հնարավոր դարձրեց, որ մարդիկ նույնպես վերանայեն իրենց ընկալումներն անվտանգության և ժողովրդավարության (ու դրանց պահպանման մեթոդների) վերաբերյալ: Ո՞վ կպատկերացներ, որ զարգացած ժողովրդավարություններում տեղ կգտնեն անվտանգության ագրեսիվ մեթոդներ. օրինակ՝ ԱՄՆ-ում ահաբեկչության մեջ մեղադրվող ազատագրկվածները դաժանորեն կխոշտանգվեն, նույնիսկ կարգելվի Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեի մուտքը նրանց պահման վայր¹⁷, մարդիկ կազատագրվեն առանց դատավարության¹⁸, գաղտնի կհավաքագրվեն միլիոնավոր մարդկանց անձնական տվյալներ¹⁹ և այլն: Այս տրամաբանությունն այսօր էլ է նկատվում: Դրա ապացույցներից է արդեն շուրջ երկու տարի շարունակվող գլոբալ առողջապահական ճգնաժամի²⁰ ընթացքում ամենախիստ սահմանափակումներն ամբողջ աշխարհում, որի հանդեպ մարդիկ, զարմանալիորեն, հաճախ անհամաչափ հանդուրժող են:

Պարզվեց, որ դա հնարավոր է: Հնարավոր է, որովհետև, մի կողմից, պետությունները փաստացի վերափոխել են իրենց առաջնահերթությունները, իսկ մյուս կողմից էլ մարդիկ առանց մեծ դժվարությունների ու «անվտանգության բնագոյով» հրաժարվում են իրենց ազատության զգալի ծավալից: Լավ է, թե վատ, բայց աշխարհը սկսել է այլ աչքերով նայել ժողովրդավարության արժեքներին՝ ի հաշիվ անվտանգության շահերի գերակայության:

Բոլորն են հասկանում, որ ազատության «անհրաժեշտ տարր» է անվտանգությունը²¹, որ ազատությունը և անվտանգությունը մեկը մյուսի համար «անհրաժեշտ նախապայման»²² են, երբ անվտանգութ-

¹⁶ **Dominique Moisi**, *The Geopolitics of Emotion: How Cultures of Fear, Humiliation, and Hope Are Reshaping the World*. DOUBLEDAY, 2009, p. 94.

¹⁷ Տե՛ս **Michael J. Glennon**, *National Security and Double Government*. OXFORD, 2016, էջ 1-2:

¹⁸ Տե՛ս **Eric Posner, Adrian Vermeule**, *Terror in the Balance: Security, Liberty, and the Courts*. OXFORD, 2007, էջ 3:

¹⁹ Տե՛ս **Glenn Greenwald**, *NSA Collecting Phone Records of Millions of Verizon Customers Daily*. *The Guardian*, 6 June 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/06/nsa-phone-records-verizon-court-order>

²⁰ Խոսքը COVID-19 համավարակի մասին է, որը ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Անտոնիո Գուտերեշի բնորոշմամբ՝ «մեր ժամանակաշրջանի ամենամեծ ճգնաժամն է» (Secretary-General's video message for the World Health Summit, 25 October 2020, <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-10-25/secretary-generals-video-message-for-the-world-health-summit>):

²¹ Տե՛ս **Peter Moskos**, *Balancing Security and Liberty*. *The Washington Post*, August 2, 2004, <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2004/08/02/balancing-security-and-liberty/7cf78c25-e089-4d8f-a296-4c8c78928c2b>

²² Տե՛ս **Benjamin Wittes**, *Liberty and Security: Hostile Allies*, Hoover Institution at Stanford University, November 10, 2011, <https://www.hoover.org/research/liberty-and-security-hostile-allies>:

յան բացակայությունը երաշխավորում է ազատության դեֆիցիտը: Եվ շատերն են գիտակցում, որ կյանքն առանց անվտանգության կորցնում է իր արժեքը, որքան էլ մեծ լինի ազատ ապրելու կամ ազատ գործելու ձգտումը: Եթե ապահովված չէ կյանքին սպառնացող վտանգների հակազդումը, մյուս բոլոր կենսական շահերը ցանկացած ոլորտում (ասենք՝ տնտեսության, կրթության, առողջապահության, բնապահպանության, նույնիսկ իրավունքի ոլորտում) կորցնում են իրենց բուն իմաստը: Այս դիտանկյունից համընդհանուր մոտեցումը, թե «ազգային անվտանգությանն առնչվող հարցերը մյուս շահերից կարևոր են»²³, թերևս արդարացված է:

Բայց կարևոր է, որ անվտանգությունն ապահովվի լեգիտիմության հովանոցի ներքո: Նախ՝ պետք է հստակ լինի, որ խոսքն *իրական* ճգնաժի մասին է, որտեղ անվտանգության երաշխավորումն այլընտրանք չունի: Երկրորդ՝ պետք է լինի վստահություն, որ անվտանգության քողի տակ իշխանությունները չեն իրացնում իրենց քաղաքական *թաքուն* ծրագրերը: Եվ երրորդ՝ ամեն ինչ պետք է արվի Սահմանադրության և օրենքի ուժի առաջնահերթությամբ՝ *իրավունքի գերակայության* տանիքի ներքո և ապահովելով ժողովրդավարության հիմնարար արժեքների ու անվտանգության հիմնարար շահերի ողջամիտ *իրավական հավասարակշռում (equilibrium)*:

Այդպես հնարավոր է իրապես հավասարակշռել անվտանգության շահերի և ժողովրդավարության արժեքների միջև հարաբերակցությունը: Այդպես հնարավոր է ապահովել բարդ գոյատևող ներդաշնակությունը իրավունքի և անվտանգության, անվտանգության և ազատության միջև՝ չնսեմացնելով ժողովրդավարության հիմնարար արժեքները:

Իրավագիտության տեսանկյունից խնդրի լուծումը հստակ է՝ անվտանգության շահերը *չպետք է* ապահովվեն օրենքից դուրս: Անվտանգության շահերը «ենթակա են օրենքին», իսկ անվտանգության գիտակցումն օրենքից բարձր դասելը «չափազանց վտանգավոր է»²⁴, քանի որ իրավունքի նպատակների հակասում է, երբ իշխանությունն իրեն օրենքից առավել է համարում (անկախ նրանից, թե որքան արդար է նրա ցանկությունը): Չի կարելի գործել հանուն անվտանգության և դրանով իսկ «սպանել» օրենքը՝ ոտնահարելով մարդու իրավունքներն ու իրավունքի գերակայությունը: Նման քայլերը խախտում են կենսական շահերի միջև հավասարակշռումը: Չէ՛ որ մարդու իրավունքներն ու իրավունքի գերակայությունը նույնպես ազգային շահեր են:

Անվտանգությունը չի հակադրվում ժողովրդավարությանը. դրանք գուցահեռ զարգացող և միմյանց փոխլրացնող արժեքներ են: Եվ պետք է ամեն գնով ապահովել թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը՝ հատկապես որ հնարա-

²³ **Ицхак Замир**, նշվ. աշխ.:

²⁴ Տե՛ս համապատասխանաբար՝ **Ицхак Замир**, նշվ. աշխ., **Моше Негби**, Кризис власти закона // В эл. кн.: Национальная безопасность и демократия в Израиле, т. I, гл. III, <http://online-books.openu.ac.il/russian/democracy-and-national-security/volume1/article10.html>

վոր է գտնել անհրաժեշտ «ոսկե միջինը»: Իսկ եթե կոնկրետ իրավիճակում դա անհնար է, ապա *միայն* կենսական ազգային շահերի պաշտպանության հրատապությամբ է հնարավոր արդարացված համարել որևէ փոխզիջում կամ կոնսենսուս՝ «վտանգելու» ժողովրդավարության արժեքները: Եթե անվտանգության համար պայքարելիս մենք հեշտությամբ զոհաբերենք մարդու իրավունքներն ու ժողովրդավարության արժեքները, ազգի ազատությունն ու արժանապատվությունը, ապա հաղթանակն այդ պայքարում կլինի *սյուռուսյան*:

Այս չափանիշը երաշխավորելն էլ հենց այն գինն է, որ ժողովրդավարությունները վճարում են հանուն ազատության:

АРТЁМ СЕДРАКЯН – *Право, безопасность и демократия.* – В статье исследуется всестороннее соотношение между правом и безопасностью, безопасностью и свободой, а также демократией.

По мнению автора, существует большое столкновение между интересами безопасности и ценностями демократии, что заметно во всех сферах общественной жизни. Цель автора – изучить предполагаемые и реальные последствия данного конфликта, а также понять, возможно ли найти необходимый баланс (правовой эквилибриум) между этими жизненно важными интересами и ценностями.

Автор делает заключение, что демократия не противоречит безопасности. Всегда можно найти «золотую середину». И здесь трудно переоценить роль права в качестве своеобразного инструмента (регулятора).

Ключевые слова: *право, свобода, демократия, права человека, безопасность, национальная безопасность, оборона государства, чрезвычайная ситуация, правовой эквилибриум*

ARTYOM SEDRAKYAN – *Law, Security and Democracy.* – Systemic relations between law and security, security and liberty as well as democracy are analyzed in this article.

It is assessed that there is a grand clash between security interests and democratic values and that this exists in each and every aspect of public life. The aim is to study hypothetical and real consequences of this clash; understand whether it is possible to find the necessary balance (legal equilibrium) of those interests and values.

The author concludes that democracy is not opposed to security. You can always find the “golden mean”. And here the role of law as a unique tool (a regulator) is hardly to be overestimated.

Key words: *law, liberty, democracy, human rights, security, national security, defence of the state, time of emergency, legal equilibrium*